

3. Кузьмина Н.В. Формирование педагогических способностей / Н.В. Кузьмина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 98 с.

4. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі / В.М. Нагаєв. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.

5. Тхоржевський Д.О. Методика трудового та професійного навчання / Д.О. Тхоржевський. – Ч.П. Загальні засади методики трудового навчання. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – 186 с.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2010р.

УДК 37.036

*І.С. Варняк
аспірантка,
Херсонський ДУ*

ХУДОЖНЄ СПРИЙНЯТТЯ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Стаття присвячена проблемі художнього сприйняття як необхідної умови забезпечення ефективності естетичного виховання. Розкрито питання художнього сприйняття як важливого аспекту розвитку естетичної свідомості особистості.

Ключові слова: художнє сприйняття, естетична свідомість, психологічні типи сприйняття, катарсис, естетичні переживання.

Статья посвящена проблеме художественного восприятия как необходимого условия обеспечения эффективности эстетического воспитания. Раскрыт вопрос художественного восприятия как важнейшего аспекта развития эстетического сознания личности.

Ключевые слова: художественное восприятие, эстетическое сознание, психологические типы восприятия, катарсис, эстетические переживания.

The article is reveal the problem of artistic perception like necessary condition of effective aesthetic education and it is a significant aspect of development of aesthetic consciousness of personality.

Key words: artistic perception, aesthetic consciousness, the psychological types of perception, catharsis, aesthetic experiences.

Постановка проблеми. Проект доктрини розвитку освіти України в ХХІ столітті головною метою наголошує створення умов „...для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України”, формування поколінь, які „...здатні навчатись впродовж усього життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства”. Чи не найбільші можливості для розв’язання поставлених завдань має рішення проблеми художнього сприйняття в освітньому процесі, залучення молоді до вивчення мистецького спадку талановитих людей світу. Необхідно зазначити, що важливим є залучення не тільки учнів, молоді, студентів, а й майбутніх учителів, адже найважливішим внутрішнім рушієм самого існування, історичного розвитку та соціально значущого впливу мистецтва є його сприйняття, що становить основну ланку художньо-освітньої практики. Майбутні вчителі, педагоги своїм прикладом мають заряджати своїх учнів прагненням естетичної краси, наближенням до мистецького спадку, до художньої дійсності, яка оточує нас. Художнє сприйняття забезпечує можливість і способи прилучення молоді до образного змісту художніх творів, відіграє суттєву роль у реалізації творчої діяльності слухача, глядача, виконавця, художнього критика, педагога мистецьких дисциплін, тому розвиток здатності до

художнього сприйняття як професійного, так і аматорського, є невід'ємним аспектом збагачення художньої культури суспільства та удосконалення мистецької освіти [1, с.101]. Необхідним завданням освіти, у даному контексті, виступає розвиток культури художнього сприйняття, тобто розвиненої у суб'єкта здатності осягнути і оцінити, емоційно пережити і осмислити те, що сприймається.

Аналіз останніх публікацій. Необхідно зауважити, що проблема художнього сприймання була предметом наукового аналізу з концептуально різних поглядів. Виділилося декілька її теоретико-методологічних аспектів. У літературі філософського й соціально-психологічного напрямків знайшли відображення онтологічний зміст, екзистенціально-етичний і аксіологічний аспекти ствердження особистістю своєї суті, її гносеологічний і методологічний статус (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, О.Р.Лурія, О.М.Леонтьєв, К.К.Платонов, С.Л.Рубінштейн, М.Й.Боришевський, Л.Ф.Бурлачук, С.Д.Максименко, В.О.Татенко, В.О.Моляко, Т.М.Титаренко, Г.С.Костюк, Д.Ф.Ніколенко, П.Р.Чамата, В.О.Сухомлинський, Б.О.Федоришин, Н.В.Чепелева та інші). Питанням психології сприйняття художньої літератури присвятили свої роботи А.В. Запорожець, О.І. Никифорова, Б.М. Теплов.

Метою даної статті є розкриття проблеми художнього сприйняття і його значення у формуванні естетичної свідомості майбутніх вчителів.

В умовах ствердження державності, коли головним чинником української спільноти є значимість людської особистості, проблема цілеспрямованого збагачення художніх вражень особистості шляхом сприйняття найкращих творів мистецтва набуває особливої актуальності. Глибоко усвідомлений світ художніх цінностей у співвідношенні з особистим життєвим досвідом дає можливість розвивати у молодій людині свої моральні якості і творчі здібності, стверджувати, формувати себе як емоційну і розумовольову особистість, піднести гідність людини, зробити її шляхетною, укріпити в ній віру у свої внутрішні сили, у своє велике призначення. Усі ці якості чи на найширше характеризують компетентного і освіченого вчителя.

Проте глибокий психологічний аналіз особливостей сприймання дає підставу стверджувати, що окремі автори вказують на значення проблеми художньо-естетичного розвитку особистості, на необхідність створення системи особистісного виховання. Розв'язання цього питання неможливе без глибокого розуміння закономірностей художнього сприйняття. Лише враховуючи ці закономірності, можна навчити підростаючу особистість аналізувати художні твори, висловлювати свої міркування, говорити ясно, образно, змістовно, цікаво.

Особливою формою сприйняття є так зване естетичне сприйняття. П.М. Якобсон у монографії "Психології художнього сприйняття" пише: "Процес знайомства людини зі всією сферою прекрасного в цілому – чи бу-

де це краса людських відносин, неповторний вигляд природи, чи буде це значний витвір мистецтва – є естетичним сприйняттям” [2, с.5]. Сприйняття різних творів мистецтв він виокремлює в особливий вид естетичного сприйняття – художнє сприйняття, яке має власні характерні риси та якості.

Питання про характер художнього сприйняття досліджували естетики, художники, мистецтвознавці. Усі вони відзначали наявність у процесі художнього сприйняття переживання естетичного задоволення. Дослідники художнього сприйняття давали різні відповіді на це питання. Представники “математичної естетики” (А. Цензінг) шукали джерело естетичного задоволення в пропорціях різних частин твору мистецтва. Такою пропорцією, на їх думку, є золотий перетин, тобто таке відношення розподілу лінії, при якому лінія відноситься до більшого відрізка, як останній до меншого. Про золотий перетин як довершену пропорцію говорили ще античні скульптори.

Експериментальна естетика” (Вебер, Фехнер) висунула формулу про кількісне співвідношення між інтенсивністю наших відчуттів та силою подразників. Був проведений ретельний експериментальний аналіз естетичного значення різних ліній, форм, кольорів, їх комбінацій. Представники цього напрямку прийшли до висновків, що лінія, форма, поєднання кольорів, дані ізольовано, набувають для людини самостійного значення, їх сприйняття інколи набуває певної складності, викликаючи низку асоціацій.

Інтерес викликають дослідження сприйняття музичних творів (Валентайн, С.Беляєва-Екземплярська), які показали, що музика пробуджує в людині безліч зорових образів та асоціацій. С.Беляєва-Екземплярська в статті

“Про психологію сприйняття музики” [3, с.62] робить висновок, що процес сприйняття витворів мистецтва (музики) будується на участі в ньому двох чинників: 1) прямого (сприйняття змісту та побудови твору), 2) непрямого (різні асоціації, викликані ходом розвитку твору). Асоціації різняться за тематикою, що залежить від інтересу слухачів, їх устремлень, життєвого досвіду. Послідовний розвиток цих асоціацій відбувається у відповідності до зміни вираженого в музиці емоційного настрою, музичної думки, визначається ходом динаміки музичного образу. Причому сприйняття одних слухачів більше залежить від першого чинника, інших – від другого.

Значний внесок у вирішення проблеми художнього сприйняття (зокрема літературного твору) вніс Л.С. Виготський у своїй праці “Психологія мистецтва”. Він говорить про взаємозв’язок сприйняття з почуттями та уявою людини й первоступеневе значення останніх як основи естетичної реакції. “Проблема сприйняття є однією з найважливіших проблем психології мистецтва, але вона не є центральною проблемою. В мистецтві актом чуттєвого сприйняття, звичайно, тільки починається, але не завершується реакція, і тому психологію мистецтва доводиться починати не з того розділу, який має справу зазвичай з елементарними естетичними переживаннями, а з інших двох проблем – почуття та уяви” [4, с. 237-238].

Певний вклад в розвиток психології художнього сприйняття здійснили дослідження сприйняття театральних постановок і кінокартин, на які вказує М.П. Якобсон [2, с.28-29]. У них акцентується увага на вікових особливостях сприйняття, аналізується вплив твору (кінофільму з певним сюжетом) на подолання установок, випередженості, стереотипів сприйняття і т.д. Досліджуючи сприйняття живописних і скульптурних творів різними глядачами, К. Валентайн у роботі “Психологія краси” приходить до висновку про наявність психологічних типів сприйняття. Він виокремлює 4 таких типи:

1. суб’єктивний тип (сприйняття характеризується живим переживанням різного роду емоцій, наявністю живих образів);

2. об’єктивний тип (вислови торкаються композиції картини, угруповання предметів, різноманітності зображених предметів, колористики, гри світла і тіні і т.д.);

3. асоціативний тип (сприйняття картини викликає низку різних асоціацій, певним чином пов’язаних із характером картини);

4. експресивний тип (сприймаючі “вживаються” в картину, навіть кольорам надаються експресивні якості).

Названі типи сприйняття можуть бути відзначені і при сприйнятті творів інших видів мистецтва. Вони не є характерною особливістю людини, а залежать від різних умов. Дослідниця В.П. Ягункова називає 2 психологічних типи сприйняття: 1) характеризується відносним переважанням наочно-образних елементів в сприйнятті; 2) характеризується відносним переважанням словесно-логічного компоненту [5].

Аналізуючи дослідження Кюте про соціальні схеми, П.М. Якобсон вказує на висновки останнього щодо наявності стереотипів сприйняття [2, с.32]. Він зазначає, що характер ставлення людини до твору мистецтва залежить від кількох моментів, які зазвичай людиною не усвідомлюються. Це звички сприйняття, відомі схеми розуміння і тлумачення відносин між людьми, стереотипи сприйняття, надбані в процесі життєвої практики.

Художнє сприйняття твору мистецтва – дуже складний й одночасно цілісний процес. П.М.Якобсон у праці “Психологія художнього сприйняття» висловлює думку про те, що окремі елементи художнього твору в складному контексті сприйняття з’єднуються і виступають у вигляді певних цілностей, частин закінченого твору, що “укладаються в систему образів, в систему різносторонньо даного предмету мистецтва” [2, с.35]. Однак ці елементи впливають на формування нашого цілісного враження від художнього твору.

Цілісний процес художнього сприйняття іноді здійснюється досить швидко і проходить без усвідомлення ряду істотних ланок, виступає у свідомості людини в формі цілісного результату – у вигляді оцінок, думок, переживань.

“Витвір мистецтва прагне впливати всім комплексом своїх засобів на духовний світ людини і притому за допомогою того спеціально побудова-

ного віддзеркалення життя, яке в ньому відбите” [4, с.57]. У праці “Психологія мистецтва” Л.С.Виготський погоджується з поглядом Геккена на художній твір як на “сукупність естетичних знаків, спрямованих до того, щоб порушити в людях емоції” [3, С.7-8].

Провідну роль у художньому сприйнятті виконує сам твір: значність його художнього змісту, коло ідей і відчуттів, які воно викликає. “Змістовний відгук, що збагачує духовний світ людини, може викликати тільки справжній витвір мистецтва”, – наголошує П.М.Якобсон [2, С.37-38]. Сприйняття твору мистецтва передбачає як сприйняття його змісту (що зображено), так і форми (як зображено), що породжує відповідні емоції (емоції форми і емоції змісту). На це звернув увагу Л.С.Виготський. У праці “Психологія мистецтва” він висуває ідею подолання матеріалу (змісту) твору художньою формою: “Тільки в даній своїй формі художній твір здійснює свій психологічний вплив. Інтелектуальні процеси виявляються тільки частковими і складовими, службовими і допоміжними в тому зчепленні думок і слів, яке і є художня форма” [4, с. 44]. “Основою естетичної реакції, – пише Л.С.Виготський – є викликані мистецтвом афекти, що переживаються нами зі всією реальністю і силою, але знаходять собі розряд в тій діяльності фантазії, якої вимагає від нас кожен раз сприйняття мистецтва. Завдяки цьому центральному розряду надзвичайно затримується і пригнічується зовнішня моторна сторона афекту, і нам починає здаватися, що ми переживаємо тільки примарні почуття. На цій єдності почуття і фантазії і засновано будь-яке мистецтво. Найближчою його особливістю є те, що воно, викликаючи в нас протилежно спрямовані афекти, затримує теж завдяки початку антитези моторний вираз емоцій і, зіштовхуючи протилежні імпульси, знищує афекти змісту афектами форми, приводячи до вибуху, до розряду нервової енергії. В цьому перетворенні афектів, у вибуховій реакції, що призводить до розряду тих емоцій, які тут же були викликані, і полягає катарсис естетичної реакції” [4, С. 262-263].

Висота злету думки у процесі осягнення художнього образу залежить, по-перше, від сприймаючої особи, її ставлення до життя і людей, масштабності художнього мислення, по-друге, від характеру художнього образу, його ідейного навантаження. На цій сходинці сприйняття “в характер осмислення і переживання того, що створив і виразив художник, може включитися весь світ моральних почуттів людини” [2, с.46]. У ході подальшого поглиблення сприйняття твору мистецтва людина починає сприймати й осмислювати не тільки художній образ, втілений у ньому, але і весь твір мистецтва як значне явище. “Тут художнє пізнання доходить вже до найвищих щаблів, оскільки в акт сприйняття, в процес осягнення твору включається вся людська особистість з її світоглядом, ідеалами, моральними почуттями, ставленням до життя” [2, с. 48].

У процесі сприйняття художнього твору відбувається його інтерпретація. Кожна деталь твору набуває для реципієнта особливого, символічно-

го значення, допомагає усвідомити зміст зображеного, тож розглядається більш уважно, диференційовано, ніж у життєвих ситуаціях. З точки зору психології, художня деталь виконує функцію стимулу (подразника), що впливає на нашу свідомість, актуалізує попередній життєвий і мистецький досвід, викликає певний асоціативний ряд, пробуджує почуття, оцінюється, інтерпретується.

Важливим фактором сприйняття є умови, за яких відбувається спілкування реципієнта із твором, а через нього – з автором. Картина та скульптура краще сприймається в музеї або в картинній галереї в оточенні інших творів мистецтва, де вона краще вписується в інтер'єр, є невід'ємною частиною гармонійного цілого. В освітньому процесі домінуюче значення відіграє вчитель, який є посередником між мистецтвом і учнями, “довірена особа” мистецтва на уроці. Він, розповідаючи про який-небудь художній твір заражає учнів своїм відношенням до нього і тим самим впливає на них, будить у них бажання самостійно звернутися до твору, увійти до контакту з його автором, визначити свою позицію у спілкуванні. Учні занурюються в духовний світ витвору мистецтва в процесі його сприйняття, тим самим вступають в духовний контакт з його героями або з його творцем. Мистецтво позитивно впливає на учнів, будить їх відчуття і думки, викликає роздуми над життям, змодельованим в творі, і над своїм особистим. В учнів з'являється бажання і формується потреба до самостійної естетичної діяльності – до виразу своїх вражень від мистецтва, до його захисту і пропаганди, до власної художньої творчості, до затвердження краси в житті.

Сприйняття художнього твору (як і сприйняття речі, події, явища) значною мірою залежить від сприймаючої особи: її особистісних якостей, підготовленості до такого сприйняття, характеру естетичного досвіду, кола інтересів, установки тощо. Наша установка на сприйняття опосередкована всією нашою культурою. У ній міститься очікування емоцій, передбачення певного роду вражень, отримання насолоди від зустрічі з прекрасним. У разі відсутності очікуваних емоцій людина відчуває невдоволення, розчарування. Емоції, які ми отримуємо в процесі естетичного сприйняття, кардинально відрізняються від емоцій, що народжуються за звичайних життєвих обставин. Такі емоції “переживаються в особливому контексті свідомості” [2, с. 59]. П.М.Якобсон зазначає, що “печаль, обурення, смуток, які виникають при сприйнятті витвору мистецтва, забарвлюються інакше, ніж тоді, коли вони виникають в контексті реальних людських відносин”. Але естетичні почуття можуть з'явитися лише за таких умов, коли людина віддається враженню від споглядання витворів мистецтва, готова “співпереживати” з тим, що там зображено.

Естетичні почуття мають специфічні якості. По-перше, вони виникають тільки в контексті художнього сприйняття, мають певні особливості їх переживання. Людина усвідомлює, що тільки “співпереживає”, а не є учасником подій. Естетичні емоції не пригнічують людину, як, скажімо,

реальний жах, а переживаються з елементом відчуженості. По-друге, не дивлячись на всю різнобарвність естетичних емоцій, на їх різноманітний зміст і силу, в них завжди присутня естетична радість, естетичне задоволення. Усвідомлення учнями обумовленості своїх переживань контекстом сприйняття не виключає можливого впливу цих емоцій на людину. Говорять про “заражуваність” естетичних переживань, їх очищаючу дію. Під впливом естетичних почуттів людина здатна відчувати душевне очищення від дрібних прагнень і почуттів – катарсис. “І в цій очищаючій дії від різних переживань, що виникли від сприйняття твору мистецтва, – пише П.М.Якобсон, – полягає особлива радість, радість незвичайного пізнання, що з’являється в процесі художнього сприйняття” [2, с. 61].

Висновки. Таким чином, “в процес переживання з приводу сприйнятого включається вся людина з властивими їй оцінками, ідеалами, моральними переконаннями, уявленням про своє призначення. І все це актуалізується під час процесу художнього сприйняття, народжує живе ставлення до сприйнятого”. Разом з тим це ставлення теж може, в свою чергу, змінитися під впливом отриманого враження від споглядання краси мистецтва.

Художнє сприйняття як вид художньої діяльності, спрямований на цілісне осягнення мистецького твору як естетичної цінності, що супроводжується естетичними переживаннями та асоціативними уявленнями. Цей складний процес має свої особливості, пов’язані з умовним характером мистецтва та установкою на отримання позитивних емоцій від спілкування з твором мистецтва. Воно напряму залежить від культури реципієнта, його естетичного досвіду, особистісних якостей і установок, умов сприйняття і якостей самого художнього твору.

Таким чином, розвиток в учителів та їх учнів здатності до художнього сприйняття розглядається сучасною педагогікою і психологією як необхідна умова забезпечення ефективності естетичного виховання засобами мистецтва, підготовки до глибокого розуміння духовних цінностей, розвитку естетичної свідомості кожної особистості.

Список використаних джерел

1. Беляева-Экземплярская С.Н. О психологии восприятия музыки / С.Н. Беляева-Экземплярская. – М. : Русский книжник, 1924. – С. 62.
2. Выготский Л.С. Психология искусства. Анализ эстетической реакции / Л.С. Выготский. – Изд. 5. Испр. и доп. комментарии В. В. Иванова и И.В. Пешкова. – М.: Лабиринт, 1997. – 416 с.
3. Зеленский В. Послесловие // Юнг К.Г. Аналитическая психология. – М., 1995. – С. 291.
4. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька : навчальний посібник / О.П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
5. Ягункова В.П. Индивидуально-психологические особенности школьников, способных к литературному творчеству / В.П. Ягункова // Развитие способностей школьников. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 320 с.
6. Якобсон П.М. Психология художественного восприятия / Павел Максимович Якобсон. – М. : Искусство, 1964. – С. 5-77.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2010р.